Araştırma Makale | Research Article

KHM, Cilt:6 Sayı:2, 2026, s. 587-609.
Geliş Tarihi | Received: 08.08.2026
Kabul Tarihi | Accepted: 08.10.2026
Yayın Tarihi | Published: 30.10.2026
doi: 10.59909/khm.06.02.007

İntihal | Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.
| This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

19. YÜZYIL EMPERYALİZMİNDE ULUSLARARASI BORÇ İDARELERİ: OSMANLI DEVLETİ, MISIR, TUNUS VE YUNANİSTAN ÖRNEKLERİ

International Debt Administrations in Nineteenth Century Imperialism: The Cases Oof the Ottoman Empire, Egypt, Tunisia, and Greece

Dr. Alev Gümüş Ömeroğlu*

Öz

On dokuzuncu yüzyılda kapitalist dünya ekonomisinin genişlemesi ve uluslararası sermaye hareketlerinin hızlanması, Batı dışı toplumların küresel ekonomiyle bütünleşme süreçlerini derinleştirmiştir. Serbest ticaret ilişkilerinin yayılması ve artan uluslararası sermaye hareketleri, bu toplumlarda mali bağımlılığın gelişmesine ve devlet yapılarının dönüşmesine zemin hazırlamıştır. Özellikle yüzyılın son çeyreğinde yaşanan borç krizleri, alacaklı devletlerin borçlu devletlerin mali yönetimine doğrudan müdahale etmelerini sağlayan uluslararası borç idarelerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nde Düyun-ı Umumiye İdaresi, Mısır'da Caisse de la Dette Publique, Tunus'ta Uluslararası Maliye Komisyon ve Yunanistan'da Uluslararası Mali Komisyon örneklerini karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Çalışmanın temel amacı, farklı tarihsel ve siyasal koşullarda ortaya çıkan bu kurumların ortak kurumsal özelliklerini ve farklılaşan uygulamalarını ortaya koyarak, uluslararası borç idarelerinin 19. yüzyıl emperyalizmi içerisindeki işlevini açıklamaktır. Çalışma, söz konusu kurumların yalnızca borçların geri ödenmesini güvence altına alan mali yapılar olmadığını; borç ilişkilerini uluslararası sermaye dolaşımıyla bütünleştirerek devlet gelirlerinin denetimi, mali karar alma süreçlerine müdahale yoluyla, her örnekte farklı derecede, borçlu devletlerin mali egemenliğini sınırlandıran ve devletin kurumsal yapısında dönüşüme yol açan kurumsal müdahale araçları olarak işlev gördüğünü ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası borçlanma, uluslararası genel borç idareleri, Düyun-u Umumiye, Caisse de la Dette Publique, Uluslararası Maliye Komisyonu.

* Tokat Gazi Osman Paşa Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü Hukuk Bilimleri Ana Bilim Dalı.
0000-0003-3341-4931 gmsalev@hotmail.com

Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under Attribution-NonCommercial 4.0 International.

ABSTRACT

In the nineteenth century, the expansion of the capitalist world economy and the acceleration of international capital movements deepened the integration processes of non-Western societies into the global economy. The spread of free trade relations and rising international capital flows paved the way for the development of financial dependence and the transformation of state structures in these societies. Debt crises, particularly in the last quarter of the century, led to the emergence of international debt administrations that enabled creditor states to directly intervene in the financial management of debtor states. This study comparatively examines the Ottoman Public Debt Administration in the Ottoman Empire, the Caisse de la Dette Publique in Egypt, the International Financial Commission in Tunisia, and the International Financial Commission in Greece. The main objective of the study is to explain the function of international debt administrations within nineteenth-century imperialism by revealing the common institutional features and diverging practices of these institutions, which emerged under different historical and political conditions. The study argues that these institutions were not merely financial structures that guaranteed the repayment of debts; rather, by integrating debt relations with international capital circulation, controlling state revenues, and intervening in financial decision-making processes, they functioned—in varying degrees across each case—as mechanisms of institutional intervention that restricted the financial sovereignty of debtor states and brought about transformations in their state structures.

Keywords: International borrowing, international public debt administrations, Ottoman Public Debt Administration, Caisse de la Dette Publique, International Financial Commission.

GİRİŞ

On dokuzuncu yüzyıl, kapitalist dünya ekonomisinin küresel ölçekte genişlediği ve uluslararası sermaye hareketlerinin daha önce görülmemiş bir yoğunluğa ulaştığı bir dönemdir. Sanayi Devrimi sonrasında Avrupa'da hızla biriken sermaye, serbest ticaret anlatmalarının dayatılması yoluyla dünya ekonomisinin çevre bölgelerine yönelmiş; serbest ticaret antlaşmaları da bu sürecin işleyişinde önemli bir araç haline gelmiştir. Batı dışı toplumlarla sanayileşmiş Avrupa devletleri arasında üretici güçlerin gelişmişlik düzeyi farkı, emperyalizm dolayımıyla kısa süre içinde ticaret açıklarının ortaya çıkmasına ve uluslararası piyasalardan borçlanmanın artmasına neden olmuştur. Bu süreç, uluslararası ticaretin genişlemesiyle birlikte, çevre ülkelerin dünya ekonomisine giderek daha bağımlı hale gelmesine yol açmıştır. Aynı zamanda sermayenin uluslararası dolaşımı için gerekli olan kapitalist kurumlar bu coğrafyalara girmiş ve eşitsiz ve bileşik gelişim mantığıyla şekillenen bir kurumsal modernleşme sürecinin (Batı'nın dayattığı reformların) başlamasına zemin hazırlamıştır.

Osmanlı Devleti, Mısır, Tunus, Yunanistan, Çin ve Meksika gibi farklı coğrafyalardaki devletler, mali açıklarını kapatmak, savaşların finansmanını sağlamak veya reform programlarını yürütmek amacıyla dış borçlanmaya yönelmişlerdir. Ancak bu borçlanma ilişkileri, emperyalist güçlerin müdahalesiyle birlikte, söz konusu devletlerin yalnızca sermaye girişinden yararlanmasını değil, aynı zamanda mali egemenliklerinin sınırlandırılmasını da beraberinde getirmiştir. Klasik emperyalizm döneminde (1870'li yıllardan itibaren), kapitalist birikim sürecinde ortaya çıkan kriz ve kar oranlarındaki düşme eğiliminin belirginleşmesi, dünya ekonomisindeki eşitsizlikleri ve rekabet baskısını derinleştirmiştir. Bunun sonucunda, borçlarını yeni borçlarla çevirmeye çalışan çok sayıdaki borçlu devlet borçlarını ödeyememiş ve birbirini izleyen borç krizleri ortaya çıkmıştır. Söz konusu krizler yalnızca mali dengeleri bozan ekonomik olaylar olarak kalmamış, devletlerin mali yönetiminde köklü kurumsal değişimlerin de önünü açmıştır. Alacaklı devletler ve uluslararası mali çevreler, borçların geri ödenmesini güvence altına almak amacıyla farklı ülkelerde çeşitli mali denetim mekanizmaları oluşturmuşlardır.

Devlet gelirlerinin belirli bölümlerinin uluslararası denetime bırakılması, bütçe süreçlerinin gözetim altına alınması, vergi gelirlerinin doğrudan alacaklılar adına tahsil edilmesi ve mali bürokrasinin yabancı temsilcilerle birlikte yeniden örgütlenmesi gibi uygulamalar, on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde her devlette farklı kurumsal biçimler altında ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'ndeki Düyun-u Umumiye İdaresi, Mısır'daki Caisse de la Dette Publique ve Yunanistan'daki International Financial Commission, Tunus'taki Uluslararası Maliye Komisyonu bu dönüşümün temel örnekleri arasında yer alırken, Çin'deki Maritime Customs sistemi ve Meksika'daki uygulamalar aynı tarihsel bağlam içinde farklı kurumsal biçimler sergilemiştir.

Bu kurumlar uzun yıllardır tarih, iktisat tarihi, uluslararası ilişkiler ve hukuk literatürünün ilgi alanı içerisinde yer almaktadır. Bununla birlikte mevcut çalışmaların önemli bir bölümü, söz konusu kurumları tek tek ülkelerin siyasal ve mali tarihleri içerisinde ele almıştır. Osmanlı literatürü büyük ölçüde Düyun-u Umumiye'nin kuruluşu, örgütlenmesi ve mali etkileri üzerinde yoğunlaşırken; Mısır, Yunanistan, Tunus veya Çin'e ilişkin çalışmalar da benzer biçimde kendi ulusal tarihsel bağlamları içerisinde gelişmiştir. Bu yaklaşım, her bir kurumun

ortaya çıkış koşullarını ayrıntılı biçimde açıklamak bakımından önemli katkılar sunmakla birlikte, farklı coğrafyalarda ortaya çıkan bu kurumların neden benzer kurumsal özellikler geliştirdiği sorusunu ikincil planda bırakmaktadır.

Bu çerçevede makale, farklı ülkelerde kurulan uluslararası borç idarelerini tek tek ulusal deneyimler olarak değil, tarihsel ve işleyiş özellikleri üzerinden karşılaştırmalı biçimde ele almaktadır. Bu doğrultuda çalışma Osmanlı Devleti, Mısır, Tunus ve Yunanistan'da kurulan uluslararası borç idarelerini on dokuzuncu yüzyıl emperyalizminin ortak kurumsal mantığını görünür kılan karşılaştırmalı bir çerçeve içinde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmada bu ülkelerde kurulan borç idarelerinin karşılaştırmalı olarak ele alınmasının birkaç nedeni bulunmaktadır. İlk olarak, bu ülkelerde ortaya çıkan borç krizlerinin yönetimi, aynı zamanda Avrupa devletlerinin aynı bölgedeki siyasal politikalarıyla doğrudan ilişkilidir. İkinci olarak, dört ülkede borç idarelerinin kuruluş süreçleri ve üstlendikleri temel işlevler arasında önemli benzerlikler bulunmakla birlikte, bu kurumların incelenmesiyle klasik emperyalizmin farklı siyasal ve ekonomik ihtiyaçları doğrultusunda nasıl farklı biçimler kazandıkları da açık olarak görülebilmektedir. Nitekim Osmanlı Devleti ve Yunanistan'da borç idareleri kurulmasına rağmen doğrudan işgal gerçekleşmezken, Mısır ve Tunus'ta mali müdahale kısa süre içinde askerî işgal ve siyasal egemenliğin kaybıyla sonuçlanmıştır. Bu farklılık, benzer bir borç yönetimi mekanizmasının farklı bölgesel ve emperyalist koşullarda nasıl farklı sonuçlar üretebildiğini karşılaştırmak açısından bu dört ülkeyi özgün örnekler haline getirmektedir. Üçüncü olarak, bu ülkelerin tarihsel konumları karşılaştırmayı daha anlamlı hale getirmektedir. Mısır ve Tunus, on altıncı yüzyıldaki Osmanlı fethinden Birinci Dünya Savaşı'na kadar imparatorluğun farklı düzeylerde özerkliğe sahip eyaletleri olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Yunanistan ise Osmanlı egemenliğinden bağımsızlaşarak Avrupa devletlerinin müdahalesi ve desteğiyle yeni bir devlet olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu üç ülkenin Osmanlı siyasal düzeninden farklı biçimlerde ayrışmaları ve Avrupa güçleriyle yeni ilişkiler kurmaları, onları Osmanlı Devleti ile birlikte karşılaştırmalı bir inceleme açısından önemli örnekler haline getirmektedir. Her ne kadar siyasal statüleri ve tarihsel gelişimleri birbirinden farklı olsa da Osmanlı Devleti, Mısır, Tunus ve Yunanistan, on dokuzuncu yüzyılda kapitalist dünya ekonomisinin genişlemesi ve Avrupa devletlerinin artan müdahalesi karşısında benzer mali ve kurumsal dönüşüm süreçleriyle karşı karşıya kalmıştır. Bu nedenle bu dört ülkenin borç idarelerinin karşılaştırılması, yalnızca farklı mali denetim biçimlerini değil, eski siyasal yapıların on dokuzuncu yüzyılda kapitalist dünya ekonomisine eklemlenme sürecinde nasıl dönüştüğünü ve farklı siyasal statülere sahip devletlerin benzer bağımlılık mekanizmalarıyla nasıl karşı karşıya kaldığını ortaya koyma imkânı sunmaktadır.

Bu amaçlarla çalışmada ilk olarak, uluslararası borç idarelerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan 19.yüzyıl emperyalizimnin sosyo-politik koşulları incelenmiştir. İkinci olarak, 19. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan borç krizlerinin ardından farklı ülkelerde oluşturulan borç yönetimi mekanizmalarının kuruluş süreçleri ele alınmıştır. Bu kapsamda Osmanlı Devleti'nde Düyun-u Umumiye İdaresi, Mısır'da Caisse de la Dette Publique, Tunus'ta Uluslararası Mali Komisyon ve Yunanistan'da Uluslararası Mali Komisyon'un kurumsal işleyişleri, borç

yapılandırmaları, tarihsel çerçevede emperyalizmle kurmuş oldukları ilişkiler bağlamında benzerlik ve farklılıkları üzerinden incelenmiştir.

I. SERBEST TİCARET EMPERYALİZMİNDEN KLASİK EMPERYALİZME: ULUSLARARASI GENEL BORÇ İDARELERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

19. yüzyılın başında İngiltere, Batı Avrupa dışındaki ülkeler için neredeyse tek önemli uluslararası sermaye kaynağı konumundadır. Sanayi Devrimi ve genişleyen dünya ticaretinin sağladığı sermaye birikimi, kâr oranları üzerinde baskı oluşturmasıyla birlikte[1], İngiliz sermayesini daha yüksek kârlılık olanakları sunan denizaşırı yatırımlara yani emperyalist yayılmaya yöneltmiştir [2]. Bu süreçte İngiltere'nin dünya ticaretindeki merkezi konumu ve biriken sermayenin uluslararası dolaşımını sağlayan finansal kurumların Londra'da yoğunlaşması, Londra'nın Batı Avrupa dışındaki ülkelerin kalkınma yatırımları, ticaret faaliyetleri ve kamu harcamaları için ihtiyaç duydukları dış finansmanın başlıca kaynağı hâline gelmesini sağlamıştır[3].

19. yüzyılın ilk yarısında sermaye ihracının en belirgin biçimini Latin Amerika ve yarı sömürgeleşen devletlere verilen kamu kredileri oluşturur. İngiltere, Latin Amerika'daki İspanyol egemenliğini kırmak ve bölgedeki ticari nüfuzunu genişletmek amacıyla bağımsızlık hareketlerini desteklemiş; yeni kurulan devletleri ise büyük ölçüde İngiliz ticaretine açık bir ekonomik düzeni benimsemeleri karşılığında tanımıştır[4]. Bu çerçevede bağımsızlığın uluslararası alanda tanınması, çoğu zaman İngiltere ile imzalanan dostluk, ticaret ve seyrüsefer antlaşmalarıyla birlikte gerçekleşmiş ve bu antlaşmalar İngiliz mallarına düşük gümrük tarifeleriyle geniş pazar erişimi sağlamıştır. Aynı dönemde bağımsızlık savaşlarının yarattığı mali yükün karşılanması ve yeni kurulan devletlerin altyapı yatırımları ile kamu harcamalarının finansmanı amacıyla Londra finans piyasalarından yüksek faizli devlet borçları gerçekleşmiştir. Benzer şekilde Yunanistan örneği de yeni kurulan devletlerin uluslararası sermaye piyasalarına hangi koşullar altında eklemlendiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Yunanistan'da da Latin Amerika ülkeleriyle benzer bir süreç yaşanır, Yunanistan 1821 yılında başlayan bağımsızlık savaşının finansmanı için Londra piyasalarından yüksek miktarda borçlanmış; ilerleyen dönemde ise borcu borçla kapatma döngüsü içerisine girmiştir[5]. Bununla birlikte, bu dönemde dış borçlanma yalnızca yeni bağımsızlığını kazanan devletlere özgü değildir; farklı siyasal ve mali koşullara sahip devletler de kamu harcamalarını ve mali açıklarını finanse etmek amacıyla Londra merkezli uluslararası sermaye piyasalarına başvurmuştur.

[1] Karl Marks, Kapital: Ekonomi Politiğin Eleştirisi, Cilt:III, Çev. M. Selik & E. Özalp, İstanbul: Yordam Kitap,2015, s.215.

[2] V. İ. Lenin, Emperyalizm Kapitalizmin En Yüksek Aşaması, çev. C. Süreyya, Ankara: Sol Yayınları, 1998.

[3] Herbert Feis, Europe, the World's Banker 1870–1914, New York: Yale University Press, 1965, s. 45.

[4] Carlos Marichal, A Century of Debt Crises in Latin America: From Independence to the Great Depression, 1820-1930, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1989.

[5] Éric Toussaint, Borç Sistemi: Devlet Borçlarının ve Reddedilmelerinin Bir Tarihi, çev. Osman S. Binatlı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2022, 57.

Bu gelişmeler, İngiltere'nin aynı dönemde benimsediği serbest ticaret emperyalizmi anlayışının ekonomik temelini oluşturmaktadır. Gallagher ve Robinson'un ortaya koyduğu üzere[6], 1815-1870 döneminde İngiltere'nin temel hedefi, mümkün olduğunca doğrudan sömürge yönetimleri kurmak değil; sanayi üretimindeki üstünlüğü, denizlerdeki hâkimiyeti, serbest ticaret politikası ve uluslararası finans aracılığıyla dünya ekonomisindeki nüfuzunu genişletmektir. Sanayi üretimindeki rakipsizliği ve denizlerdeki tartışmasız üstünlüğü sayesinde bir "serbest ticaret imparatorluğu"na dönüşen İngiltere, sömürgeleştirmeyi serbest ticaret ilkeleriyle bağdaşmayan bir politika olarak değerlendirmiş; bu nedenle Avrupa dışı dünyada resmî işgale başvurmaksızın ticari ve mali ilişkiler üzerinden etkisini yaygınlaştırmıştır[7]. Serbest ticaret emperyalizmi, bu yönüyle, çevre devletler üzerinde doğrudan siyasal egemenlik kurmaktan ziyade; ticaret, sermaye ihracı, uluslararası finans ve diplomatik nüfuz yoluyla ekonomik bağımlılık ilişkileri tesis etmeyi amaçlayan bir emperyalizm biçimini ifade etmektedir. Çevre devletlerin biçimsel egemenlikleri korunurken, bu devletler uluslararası ticaret ve finans mekanizmaları aracılığıyla merkez kapitalist ekonomiye eklemlenmişlerdir [8] . Bu dönemde İngiltere için ekonomik nüfuz, doğrudan sömürge yönetiminden daha düşük maliyetli ve daha sürdürülebilir bir emperyal strateji olarak görülmüştür[9].

Döneme ismini veren serbest ticaret anlaşmaları, İngiltere'nin genişlemesinin en önemli aracı olmuştur. Bununla birlikte serbest ticaret düzeninin devamlılığı bu düzeni mali açıdan sürdüren dış borç ilişkileriyle de güvence altına alınmıştır. Borçların geri ödenmediği durumlarda mali baskının yanı sıra diplomatik ve gerektiğinde askerî müdahaleye başvurulması, uluslararası borç ilişkilerinin alacaklı devletlerin ekonomik ve siyasal nüfuzunu pekiştiren bir araç olarak işlediğini göstermektedir. Dolayısıyla uluslararası borçlanma, yalnızca ekonomik gereksinimlerin sonucu değil, serbest ticaret emperyalizminin işleyişini mümkün kılan temel ekonomik mekanizmalardan biri olarak değerlendirilmelidir[10].

İngiliz emperyalizmi, serbest ticaret yoluyla ucuz İngiliz mallarının ihracının ve ucuz hammadde temininin önündeki engelleri, gerektiğinde zor kullanarak imzalanan serbest ticaret antlaşmalarıyla ortadan kaldırmıştır (Çin ile imzalanan 1842 tarihli Nanking Antlaşması en bilinen örneğidir) [11]. Bu politikanın ekonomik mantığı, kâr oranlarının düşme eğilimiyle ilişkilidir. Rekabet, kapitalistleri maliyet düşürmek için emeğin yerine giderek daha fazla makine ve sabit sermaye kullanmaya iter; böylece sabit sermayenin değişen sermayeye oranı, yani sermayenin organik bileşimi yükselir. Yalnızca canlı emek artı değer yarattığından, sömürü oranı sabit kalsa bile kâr oranı düşme eğilimi gösterir. Marx'a göre bu eğilimi geciktiren başlıca karşı koyucu etkenlerden biri dış ticarettir. Ucuz hammadde ve ucuz tüketim mallarının ithali, sabit ve değişen sermaye unsurlarının maliyetini düşürerek kâr oranını yükseltir; ucuz İngiliz

[6] John Gallagher ve Ronald Robinson, "The Imperialism of Free Trade," The Economic History Review 6, no. 1, 1953.
[7] China Miéville, Between Equal Rights: A Marxist Theory of International Law, Leiden: Brill, 2005, 241.
[8] Gallagher ve Robinson, "The Imperialism of Free Trade," 8.
[9] Miéville, Between Equal Rights, 237..
[10] Toussaint, Borç Sistemi, 12.
[11] John Keay, Çin Tarihi: Dünyanın En Az Anlaşılan Ulusunun İlginç Tarihi, çev. N. Kars Tayanç ve D. Dinç, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2011.

mallarının yeni pazarlara ihracı ise fazla üretilen sermayenin gerçekleşmesini sağlar[12]. Dolayısıyla zor kullanılarak açılan pazarlar ve hammadde kaynakları, İngiliz sermayesi için düşen kâr oranlarını dengeleme aracı işlevi görmüştür. Sanayileşmemiş ülkenin serbest ticarete açılarak kapitalist dünya pazarına dahil edilmesiyle, sanayileşmiş ülkenin üretken emeğinin ürünleri ile sanayileşmemiş ülkelerin ürünleri karşı karşıya gelmesi sonucu sanayileşmemiş ülkelerin hammadde veya yarı mamul ihraç ettiği, karşılık olarak ise yurt dışından katma değeri yüksek ürünleri ithal ettiği ticaret biçimi eşitsiz mübadele ilişkisidir. Bu durum az gelişmiş ülkelerin ülke kaynaklarının Batı Avrupa yararına dışarı akması anlamına gelir[13]. Bu ülkelerde oluşan mali açık gayrı resmi emperyalizmin bir diğer önemli aracı durumdaki uluslararası dış borca bağımlılığın gelişiminin temel nedenlerinden biri olmuştur [14].

Yüzyılın ortalarına doğru Fransa uluslararası sermaye ihracında giderek daha görünür bir rol üstlenmiş, ilerleyen yıllarda ise İngiltere'nin yanında önemli bir sermaye ihracatçısı hâline gelmiştir[15]. 1850'lerden itibaren demiryolu teknolojisindeki gelişmeler, buharlı ulaşımın yaygınlaşması, telgraf ağlarının kurulması ve anonim şirketlerin gelişmesiyle birlikte uluslararası sermaye hareketleri hem hacim hem de nitelik bakımından yeni bir aşamaya geçmiştir. Bu gelişmeyle birlikte uluslararası sermaye ihracı yalnızca devletlerin genel mali ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik kamu kredileri biçiminde gerçekleşmemiş; demiryolları, limanlar, madenler ve diğer altyapı yatırımlarının finansmanına yönelen sermaye hareketleri de giderek önem kazanmıştır. İngiltere ve Fransa tarafından gerçekleştirilen sermaye ihracı da büyük oranda demiryolu yapımı ve borç tahsisi olarak diplomatik ve stratejik amaçlarla Avrupa içerisine; beyaz yerleşim kolonileri olan ABD, Kanada, Yeni Zelanda'ya[16] ve Batı dışı bölgelere yapılmıştır.

Bununla birlikte, 1870'li yıllardan itibaren uluslararası sermaye hareketlerinin yalnızca hacminde değil, aktörleri ve rekabet yapısında da önemli bir dönüşüm yaşanır. Bu tarihten itibaren 19. yüzyıl emperyalizminin ikinci veçhesi olan klasik emperyalizm dönemi başlamıştır. Bu dönemin ayırt edici özellikleri arasında kapitalist serbest rekabetin yerini tekelci rekabetin alması, sermaye ihracının kapitalist ekonominin temel dinamiklerinden biri hâline gelmesi ve banka sermayesi ile sanayi sermayesinin bütünleşmesiyle finans kapitalin güç kazanması yer almaktadır[17] [18]. Emperyalist kuvvetler arasındaki rekabet ise büyük ölçüde kapitalist olmayan dünyanın pazarlar, hammadde kaynakları, yatırım alanları ve topraklar bakımından paylaşılması ve yeniden paylaşılması mücadelesine dönüşmüştür [1920]. Bu süreç, serbest ticaret emperyalizminin biçimsel egemenlikleri koruyan ekonomik nüfuz biçiminden farklı olarak, özellikle

[12] Marks, Kapital: Ekonomi Politiğin Eleştirisi Cilt III, s. 215 vd.
[13] Ernest Mandel, Geç Kapitalizm, çev. Candan Badem, İstanbul: Versus Kitap, 2013, 63.
[14] Gallagher ve Robinson, "The Imperialism of Free Trade," .
[15] David Todd, A Velvet Empire: French Informal Imperialism in the Nineteenth Century, Princeton: Princeton University Press, 2021, s. 139.
[16] Alex Callinicos, Emperyalizm ve Küresel Ekonomi Politik, çev. İlker Ata (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2009), s. 288
[17] Nikolay İvanoviç Buharin, *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi*, çev. U. S. Akalın, İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, 2009.
[18] Lenin, Emperyalizm Kapitalizmin En Yüksek Aşaması, 1998.
[19] Ellen Meiksins Wood, *Sermaye İmparatorluğu*, çev. Oya Köymen, İstanbul: Yordam Kitap, 2012, 143.
[20] Özdemir, Ali Murat. "Egemenlikteki Dönüşüm, Kendi Kaderini Tayin Meselesi ve Sovyet İhtilali." *Monthly Review*, s. 177–215, 2017, 187.

Afrika ve Asya'da doğrudan sömürge yönetimlerinin ve siyasal-topraksal kontrolün yaygınlaşmasına yol açmıştır.

Aynı zamanda, Avrupa'da sanayileşme sürecini daha geç tamamlayan yeni güçlerin sermaye birikimlerini dış pazarlara ve yatırım alanlarına yöneltmeleri, emperyalist rekabetin kapsamını genişletmiştir. Alman İmparatorluğu'nun 1871'de kurulmasının ardından hızla sanayileşen Almanya, yüzyılın son çeyreğinde İngiltere ve Fransa'nın yanında önemli bir sermaye ihracatçısı olarak yükselmiştir[21]. 1890'lı yıllardan itibaren ise ABD ve Japonya'nın da önemli sermaye ihracatçıları olarak ortaya çıkması, uluslararası sermaye piyasalarında rekabetin daha da yoğunlaşmasına ve sermaye ihracının küresel ölçekte daha fazla çeşitlenmesine yol açmıştır[22]. Aynı dönemde demiryolları, buharlı gemiler, telgraf ve modern bankacılık sistemlerinin yaygınlaşması, malların, insanların, bilginin ve sermayenin dolaşım hızını ve kapsamını önemli ölçüde arttırarak dünya piyasalarının fiziksel ve finansal bütünleşmesini hızlandırmıştır[23]. Böylece çeşitlenen sermaye ihracı, 1870'lerden sonra daha geniş ve rekabetçi bir uluslararası sermaye sisteminin parçası hâline gelmiştir [24].

Bu dönüşümün önemli sonuçlarından biri, sermaye hareketlerinin Avrupa dışındaki sömürge ve yarı sömürge ekonomilere yöneliminin yoğunlaşması olmuştur[25]. Bu ekonomilere demiryolları, madencilik ve diğer altyapı yatırımlarının yanı sıra kamu borçlarının finansmanı yoluyla büyük miktarlarda sermaye aktarılmıştır. Böylece kapitalist dünya ekonomisinin genişlemesi yalnızca sanayi ürünlerinin yeni pazarlara taşınmasıyla değil, sermayenin üretim, altyapı ve kamu maliyesi alanlarına doğrudan nüfuz etmesiyle de gerçekleşmiştir. Başka bir ifadeyle, serbest ticaret emperyalizmi döneminde büyük ölçüde ticaret ve mal ihracına dayanan dünya pazarı, klasik emperyalizm döneminde sermaye ihracının giderek belirleyici hâle geldiği daha bütünleşmiş bir ekonomik ilişkiler ağıyla tamamlanmıştır[26] [27].

Klasik emperyalizm evresine geçişle birlikte sermaye ihracının önemli bir biçimi olan uluslararası borçlanma, devletlerin mali ihtiyaçlarını karşılamanın ötesinde, emperyalist rekabetin işleyişine eklemlenen bir mekanizma oluşturur. Bu borçlar, sermayenin merkez ülkelerden çevre ve yarı çevre ekonomilere aktarılmasının önemli kanallarından biri hâline gelirken, borçlanma ilişkisini de emperyalist sermaye ihracının temel biçimlerinden birine dönüştürmüştür[28] [29]. Ancak yüksek faiz oranları, borçların yeniden borçlanmayla çevrilmesi ve dış ticaret gelirlerinin yetersizliği, birçok Batı dışı devlet açısından borç yükünün sürdürülemez hâle gelmesine yol açmıştır [30].

[21] Todd, A Velvet Empire, 11.
[22] Giovanni Arrighi, Uzun Yirminci Yüzyıl, çev. Recep Boztemur, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2000, 99.
[23] Kapitalizmin Kısa Tarihi, çev. Sırrı Usta, İstanbul: Yordam Kitap, 2023.
[24] Özdemir, "Egemenlikteki Dönüşüm, Kendi Kaderini Tayin Meselesi ve Sovyet İhtilali," 182.
[25] Eric J. Hobsbawm, Sermaye Çağı: 1848-1875, çev. Bahadır Şener, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 201, 66.
[26] Lenin, Emperyalizm Kapitalizmin En Yüksek Aşaması, 69 .
[27] Anthony Brewer, Emperyalizm Teorileri: Eleştirel Bir Analiz, çev. Cansu Aksoy, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2011, 126.
[28] Toussaint, Borç Sistemi, 12.
[29] Ali Murat Özdemir, "Uluslararası Hukukun Nesnesi ve Tarihi Üzerine Deneme," Emperyalizmin Hayaletleri Küresel Düzenlemenin Bugünü içinde, ed. E. Aykut vd. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2013.
[30] Ali Murat Özdemir, Ulusların Sefaleti, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2010.

Yüzyılın ilk yarısının borçlu devletleri, ikinci yarısında da ödeyememe krizleriyle karşı karşıya kalmıştır. Tüm temerrütler uluslararası mali kontrolle sonuçlanmadığı gibi uluslararası mali kontrol vakalarının hepsi sonunda Avrupa güçlerinin sömürgelerine dönüşmemiştir[31]. 19. yüzyıl boyunca devlet borçu ödemelerini İspanya altı, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu beş, Portekiz üç, Prusya iki, Rusya bir ve Yunanistan üç defa askıya almıştır[32] . Yunanistan'da (1824, 1893); Latin Amerika Latin Amerika ülkelerinde: Arjantin (1830, 1890), Bolivya (1874), Bolivya (1826, 1898), Şili (1826,1880), Kolombiya (1826, 1879, 1900), Kosta Rika (1827, 1874, 1895), Dominik (1869, 1899), Ekvator (1832, 1868), El Salvador (1827), Guatemala (1828, 1876, 1894); Osmanlı Devleti (1875- 1881) yıllarında borç ödeyememe krizleriyle birlikte borçlar yeniden yapılandırılmıştır[33]. Çin'de ve İran'da resmi olarak temerrüd ilan edilmese de, yüksek miktardaki borç yükü yüzyıl sonunda yapılandırılmak zorunda kalmıştır. Osmanlı devletinden ayrılan Bulgaristan, Sırbistan ve Romanya da demiryolları inşası, modern ordu kurma ve silahlanma amacıyla batı piyasasından yüklü miktarda borçlansa da temerrüde düşmemiştir[34] [35]. Borçların tarihlendirilmesine genel olarak bakıldığında temerrütlerin borç ilişkisinin sürekliliğinin bir sonucu olduğu görülür.

Klasik emperyalizm döneminde dış borç ilişkisi, yalnızca mali bir bağımlılık aracı değil; emperyalist devletlerin siyasal ve topraksal nüfuzlarını genişletmelerinin de araçlarından biridir [36]. Çevre ülkelerde uluslararası finansal piyasalardan yapılan borçların giderek yığılması, ardından yaşanan temerrütler, yüzyılın son çeyreğinde uluslararası finansal kontrolün aracı olarak uluslararası borç idarelerinin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. 1873 Bunalımı'nın tetiklediği küresel ekonomik daralma, bu süreci daha da hızlandırmış; Osmanlı Devleti, Mısır, Tunus ve Yunanistan'da yaşanan temerrütlerin ardından alacaklı devletlerin çıkarlarını güvence altına almak amacıyla uluslararası borç idareleri kurulmuştur [37].

II. ULUSLARARASI GENEL BORÇ İDARELERİNİN ORTAK KURUMSAL YAPISI

19. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan borç krizlerinin ardından Osmanlı Devleti'nde Düyun-u Umumiye İdaresi, Mısır'da Caisse de la Dette Publique, Tunus'ta Uluslararası Mali Komisyon ve Yunanistan'da Uluslararası Mali Komisyon kurulmuştur. Bu başlıkta bu idareler tek tek ele alınarak, idarelerin ortaya çıktığı tarihsel koşullar incelenmiştir.

[31] Ali Coşkun Tunçer, "Foreign Debt and Colonization in Egypt and Tunisia (1862–82)," in Sovereign Debt Diplomacies: Rethinking Sovereign Debt from Colonial Empires to Hegemony, ed. Pierre Penet and Juan Flores Zendejas, Oxford: Oxford University Press, 2021, 73..

[32] Éric Toussaint, "Grèce : La poursuite de l'esclavage pour dette de la fin du 19e siècle à la Seconde Guerre mondiale," Comité pour l'abolition des dettes illégitimes (CADTM), 9 Mayıs 2016 (tarihe gerek var mı?)

[33] Federico Sturzenegger and Jeromin Zettelmeyer, Debt Defaults and Lessons from a Decade of Crises. Cambridge, MA: MIT Press, 2007, s.7.

[34] Feis, Europe, the World's Banker 1870–1914, 210.

[35] Sturzenegger and Zettelmeyer, Debt Defaults and Lessons from a Decade of Crises, s. 7.

[36] Lenin, Emperyalizm Kapitalizmin En Yüksek Aşaması, 73.

[37] Feis, Europe, the World's Banker 1870–1914, 45; Todd, A Velvet Empire, 380. Giuliano Conte ve Gaetano Sabatini, "The Ottoman External Debt and Its Features under European Financial Control (1881-1914)," *Journal of European Economic History* 43, no. 3, 2014.

Osmanlı Devleti'nde 1854 yılında Kırım Savaşı'nın finansmanı amacıyla başlayan dış borçlanma, savaş sonrasında bütçe açıklarının finansmanı ve önceki borçların çevrilmesi amacıyla devam etmiştir. Bu süreç, Osmanlı Devleti'nin Avrupa kapitalist piyasalarıyla giderek artan bütünleşmesi ve bu bütünleşmeye eşlik eden hukuki ve kurumsal dönüşümlerle birlikte ilerlemiştir. Nitekim 1838 tarihli Balta Limanı Ticaret Antlaşması'nın ardından ilan edilen 1839 Tanzimat Fermanı, devletin idari, hukuki ve mali yapısının yeniden düzenlenmesini öngören kapsamlı bir reform sürecini başlatmış; Kırım Savaşı sırasında İngiltere ve Fransa'nın talebiyle hazırlanan 1856 tarihli Islahat Fermanı ise bu dönüşümün ikinci aşamasını oluşturarak özellikle hukuki eşitlik, mülkiyet ve yabancıların ekonomik faaliyetlerine ilişkin düzenlemeler yoluyla Avrupa sermayesinin Osmanlı ekonomisindeki hareket alanını genişletmiştir. Islahat Fermanının, yabancı sermayeli bankaların Osmanlı mali sistemi içerisindeki faaliyetlerini kolaylaştıran hukuki zemini yaratması da uluslararası borçlanma için temel olmuştur [38]. Dış borçlanmalar bu süreçte büyük ölçüde Osmanlı Bankası aracılığıyla gerçekleştirilmiş; borçların geri ödenmesini güvence altına almak için devlet, her yeni borçlanmada en yüksek gelir sağlayan mali kaynaklarını alacaklılara teminat olarak göstermek zorunda kalmıştır [39]. Giderek artan faiz yükü ve yeni borçlarla eski borçların ödenmesine dayanan borç krizi, 1875'te faiz ödemelerinin kısmen askıya alınmasına kadar sürmüş ve aynı yıl iflas resmi olarak gerçekleşmiştir [40]. Bu kriz, Düyun-u Umumiye İdaresi'nin oluşturulmasıyla yeni bir aşamaya taşınmıştır. Muharrem Kararnamesi ile Düyun-u Umumiye İdaresi'ne yapılan yetki devrinin sınırlarını çizmiştir. Toplam borç miktarının ödenmesi için devlet gelirlerinin yetersiz kalması nedeniyle borç miktarı 239, 5 milyon liradan 123,3 milyon liraya, senelik faiz ve itfa tahsisatı 13,2 milyondan 7,6 milyona indirilmiştir [41] [42].

Mısır'da ise dış borçların hızla artması üzerine 1876 yılında Caisse de la Dette Publique kurulmuş; kurum, dış borçların yönetimini denetlemek ve alacaklıların haklarını güvence altına almak amacıyla devlet maliyesi üzerinde önemli yetkilerle donatılmıştır. 19. yüzyıl başında Vali Mehmet Ali Paşa döneminde pamuk üretimini merkeze alarak başlayan kendi kaynaklarıyla sanayileşme süreci, Mehmet Ali Paşa'nın gücünden rahatsız olan İngiltere öncülüğündeki Avrupa güçlerinin, Mısır- Osmanlı Devleti arasındaki savaşta Osmanlı Devleti'ne vermiş olduğu destekle son bulmuştur [43] [44]. Savaş sonrası ülke ekonomisi, İngiliz serbest ticaretine açılmış ve serbest ticaretin ihtiyaçları doğrultusunda yeni kurumsal düzenlemeler yapılmış; ülkenin kendi kaynaklarıyla sanayileşme süreci, serbest ticaret ve uluslararası bankacılık sisteminin ülkeye girmesiyle son bulmuştur [45]. 1864 İngiliz- Mısır Bankası, 1869 Avusturya-Mısır Bankası,

[38] Kemal H. Karpat, Kısa Türkiye Tarihi 1800–2012, İstanbul: Timaş Yayınları, 2020, 53.
[39] Kazgan, Osmanlıda Avrupa Finans Kapitali, 125.
[40] A. D. Noçiyev, Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi, çev. N. Dinçer, Ankara: Onur Yayınları, 1979, 84.
[41] Donald C. Blaisdell, Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Denetimi: Düyun-u Umumiye, çev. Ali İhsan Dalgıç, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, 1979, 88.
[42] Vedat Eldem, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994, 184.
[43] Tunçer, "Foreign Debt and Colonization in Egypt and Tunisia (1862–82)," 74.
[44] Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789–1914)* (İstanbul: Kronik Kitap, 2022), 226.
[45] Roger Owen, The Middle East in the World Economy 1800–1914, London: I.B. Tauris, 2009, 122 .

1870 Fransız-Mısır Bankası gibi) borçlanma siyaseti giderek kurumsallaşmış[46] ve ülke kısa süre içerisinde borç faizini ödemek için yeni kredi döngüsüne girmiştir. 1873 yılında 32 milyon sterlin tutarındaki, tarihinin en büyük dış borcu alınmış ve bu borç Osmanlı örneğindekine benzer şekilde Mısır hükümetinin neredeyse tüm genel gelirlerine denk gelen güvencelerle teminat altına alınmıştır [47]. Ancak 1876 yılında 68,5 milyon Sterlin'e yükselen borcun ödenememesi sonucu borç ödemelerini gerçekleşememiştir. 1877 yılında ise uluslararası borç denetim mekanizması olan Caisse de al Dette' Publique kurulmuş ve Mısır maliyesi bu yapı aracılığıyla fiilen Avrupalı alacaklıların denetimi altına girmiştir [48] [49]. Mısır'da Osmanlı Devleti'nden farklı olarak İngiltere ve Fransa'nın ülkenin mali yönetimi üzerinde denetim kurmasının ardından 1882'de İngiltere Mısır'ı işgal etmiştir. Bu durum borç ilişkilerinin askerî müdahaleyle birleşmesinin çarpıcı bir örneğidir [50] [51].

Tunus'ta Avrupa mali nüfuzunun kurumsallaşması, Fransa ve İngiltere'nin reform baskılarıyla başlamıştır. Tunus'ta 1850'lerin ortalarında Müslümanlar ile Yahudiler arasında yaşanan gerilimlerin ardından İngiltere ve Fransa'nın diplomatik baskısı, Tunus Beyliği'ni Osmanlı İmparatorluğu'nda yürürlüğe konulan reformlara benzer düzenlemeler yapmaya zorlamıştır[52]. Ahmet Bey döneminde (1837-1855), ülke üzerindeki Fransa etkisi ile, Tunus'un kendi kaynaklarıyla finanse edilen bir modernleşme programı yürütülmüş; düzenli ordu ve askerî teçhizatın geliştirilmesi, sarayların inşası ve sınırlı sayıda fabrikanın kurulması hedeflenmiştir. Ancak program kısa sürede başarısız olmuş; fabrikalar kapanmış, saray projeleri tamamlanamamış ve düzenli ordu lağvedilmiştir. Sonuçta bu girişimlerden geriye önemli miktarda iç borç kalmıştır[53]. 1857'de Avrupa baskısına boyun eğerek ilan edilen Ahdü'l-Emân ile, din ayrımı gözetilmeksizin tebaa haklarının güvence altına alınması, kişi ve mülkiyet güvenliğinin sağlanması, vergilendirme ve askerlik hizmetinin düzenlenmesi ve gayrimüslimlerin adli statüsünün iyileştirilmesi öngörülmüştür. 1861 tarihli Kânûnü'd-Devle ile yabancı sermayenin ülkeye girişini kolaylaştıran hukuki zemini oluşturmuş; bu kapsamda İngiliz-Tunus Bankası'nın kurulmasına ve Avrupa sermayesine çeşitli ayrıcalıklar (yabancılara taşınmaz edinme ve ve kendi konsoloslukları aracılığıyla yargılanma bakımından daha geniş haklar gibi) tanınmasına imkân sağlamıştır[54]. Bu gelişmeler, 1856 tarihli Osmanlı Islahat Fermanı'nın temel ilkeleri ile benzerliği tesadüf değildir. Avrupa devletleriyle kurulan eşitsiz ilişki içinde, Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi Tunus'un hukukî ve idarî yapısı dış müdahaleye daha açık hale gelmiş ve modern devlet aygıtının tesis edilmeye başlaması ile sermayenin uluslararası dolaşımının önü açılmıştır. Ordunun modernleştirilmesi, artan kamu harcamaları ve mali açıkların finansmanı amacıyla Tunus, 1863 yılında ilk kez Avrupa finans piyasalarından dış borçlanmaya yönelmiştir. Ancak

[46] Toussaint, Borç Sistemi, 84-90
[47] Tunçer, "Foreign Debt and Colonization in Egypt and Tunisia (1862–82)," 77.
[48] Tunçer, "Foreign Debt and Colonization in Egypt and Tunisia (1862–82)," 82.
[49] Owen, The Middle East in the World Economy 1800–1914, 134.
[50] Toussaint, Borç Sistemi, 84- 90.
[51] Tunçer, "Foreign Debt and Colonization in Egypt and Tunisia (1862–82)," 90.
[52] Tunçer, "Foreign Debt and Colonization in Egypt and Tunisia (1862–82)," 78
[53] Toussaint, Borç Sistemi, 92.
[54] Ayhan Ceylan, "İslam-Osmanlı Coğrafyasında Modern İlk Anayasa: Kanunu'd Devle (1861 Tunus Anayasası)," 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (ICANAS 38) içinde, Cilt 1, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2011, s. 369.

ağır koşullu ve yüksek faizli bu borçlar kısa sürede sürdürülemez hâle gelmiş, vergi yükünün artırılması 1864 ayaklanmasını tetiklemiş ve ülke maliyesini derin bir krize sürüklemiştir [55]. 1867'de ödenmemiş borcun 6,7 milyon Sterline ulaşması sonucu 1867'de konsolide borcu ödenememiş ve 1868 yılında Tunus hükümeti temerrüde düşmüştür. Temerrüdün ardından İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcilerinden oluşan Uluslararası Mali Komisyon kurulmuştur.

Yunanistan örneğinde, ülke bağımsızlığının kuruluşundan itibaren uluslararası sistem içinde alacaklı güçlere bağımlı bir konuma yerleşmiş, zaman içinde biçim değiştirse de bu konum varlığını sürdürmüştür. Bu bağımlılığın temelinde, Yunan ekonomisine borç vermenin Avrupalı sermaye açısından sunduğu yüksek getirinin yanı sıra, serbest ticaret ilişkileri aracılığıyla İngiltere'nin Yunanistan'daki pazarını ve ekonomik nüfuzunu genişletme amacı da bulunmaktadır. Yunanistan'da dış borçlanma süreci, 1824 ve 1825 yıllarında, Osmanlı Devleti'ne karşı yürütülen bağımsızlık savaşının finansmanı amacıyla Londra finans piyasalarından sağlanan toplam 2,8 milyon Sterlin (bu miktarı ülkenin dört yıllık gelirine eşittir) değerindeki iki krediyle başlamıştır [56]. Bu krediler için Yunanistan'ın tüm gelirleri teminat olarak gösterilmiştir [57]. Yunanistan 1827 yılında Navarin'de Avrupalı güçlerin desteği ile Osmanlı ordusunun yenilmesiyle ulusal bağımsızlığını kazansa da, 1828 yılında bu iki krediyi ödeyemeyerek ilk temerrüdüne düşmüştür [58]. Bu temerrüde rağmen 1832 yılında Avrupa devletlerinin verdiği garanti ile Rothschild ile 40 milyon franklık yeni bir kredi antlaşması yapılmıştır ve böylece Avrupa finans çevreleri ile Yunan maliyesi arasında uzun süreli bir borç ilişkisi kurulmuştur[59] . Özellikle 1879 sonrasında yeniden hız kazanan dış borçlanma, 1889 yılında gerçekleştirilen 155 milyon franklık ve 90 milyon franklık demiryolu kredisi gibi büyük ölçekli borçlanmalarla devam etmiş; 1890 Londra mali krizinin ardından dış finansman olanaklarının daralması ve ihracat gelirlerindeki düşüşün de etkisiyle Yunanistan 1893 yılında yeniden temerrüde düşmüştür[60]. 1897 yılında yaklaşık bir ay süren Osmanlı Devleti- Yunanistan Savaşı'nın kaybedilmesinin ardından, 4 milyon savaş tazminatı ödemek zorunda kalan Yunanistan'da, 1898 yılında Avrupa devletlerinin temsilcilerinden oluşan Uluslararası Mali Denetim Komisyonu kurulmuş ve devletin maliyesi uluslararası denetim altına alınmıştır[61].

A. Uluslararası Borç İdarelerinin Genel İşleyişi

Osmanlı Devleti'nde Düyun-u Umumiye İdaresi, 1881 tarihli Muharrem Kararnamesi ile kurulmuştur. Muharrem Kararnamesi'nin 8–14. maddeleri uyarınca, konsolide edilen dış borçların teminatı olarak gösterilen başlıca kamu gelirlerinin yönetim ve tahsil yetkisi Düyun-u Umumiye İdaresi'ne devredilmiştir. Bu kapsamda Osmanlı Devleti, borçlar tamamen ödeninceye kadar tuz ve tütün tekelleri, damga resmi, alkollü içkiler vergisi, İstanbul ve

[55] Toussaint, Borç Sistemi, 92-93.
[56] George Finlay, A History of Greece from Its Conquest by the Romans to the Present Time: B.C. 146 to A.D. 1864, c. 6 Oxford: Clarendon Press, 1877, 328.
[57] M. Waibel, "Echoes of History: The International Financial Commission in Greece," editör: P. Christoph, Sovereign Default - Do We Need a Legal Procedure? (Oxford: Hart Publishing, 2014), 6.
[58] Waibel, "Echoes of History," 7.
[59] Waibel, "Echoes of History," 7.
[60] Toussaint, Borç Sistemi, 71.
[61] Waibel, "Echoes of History," 12.

çevresindeki balık avı vergileri ile İstanbul, Edirne, Bursa ve Samsun ipek öşrü gelirlerini İdare'nin denetim ve tasarrufuna bırakmayı kabul etmiştir. Bununla birlikte Muharrem Kararnamesi ile Düyun-u Umumiye İdaresi'ne yalnızca mevcut gelir kaynakları değil, gelecekte ortaya çıkabilecek bazı gelir artışları da tahsis edilmiştir. Buna göre ticaret antlaşmalarının yenilenmesi sırasında ithal ve ihraç gümrük tarifelerinin yükseltilmesi hâlinde elde edilecek ek gümrük gelirleri, temettü vergisinin uygulanma alanının genişletilmesiyle sağlanacak hasılat artışı, Bulgaristan ve Şarki Rumeli vergileri, Kıbrıs vergisindeki gelir fazlası, tömbeki vergisinden yıllık 50.000 lira ile Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan ve Yunanistan'a ait Düyun-u Umumiye hisseleri de İdare'nin gelir kaynakları arasına dahil edilmiştir [62]. Düyun-u Umumiye İdaresi; tahvil sahiplerini temsil eden ve kurumun en yüksek karar organı olan İdare Meclisi, bu Meclis'e bağlı Genel Müdürlük ve Genel Müdürlük bünyesinde faaliyet gösteren nezaret adı verilen bölge müdürlüklerinden oluşan çok kademeli bir teşkilat yapısına sahiptir ve tahvil sahiplerinin haklarını korumak ve İdare'nin faaliyetlerini yönlendirmekle görevlidir [63]. İdare Meclisi, İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'daki tahvil sahiplerinin temsilcileri ile Osmanlı ülkesindeki tahvil sahiplerini temsil eden bir üye ve imtiyazlı tahvilleri temsilen Osmanlı Bankası tarafından belirlenen bir üyeden meydana gelmektedir [64] [65]. Bu yönüyle Meclis, hukuken tahvil sahiplerini temsil etmek amacıyla oluşturulmuş olmakla birlikte, fiilen Avrupa'nın başlıca alacaklı finans çevrelerinin çıkarlarını yansıtan uluslararası bir yönetim organı niteliği taşımaktadır. İlk beş yıl boyunca Meclis başkanlığını uluslararası alacaklılar arasındaki belirleyici ağırlıkları dolayısıyla İngiliz ve Fransız temsilcileri arasında dönüşümlü olarak yürürtülmüştür.

Yunanistan'da Uluslararası Mali Denetim Komisyonu (IFC), Osmanlı Devleti'ndeki Muharrem Kararnamesine benzeyen, 1898 yılında yürürlüğe giren Kontrol Yasası ile kurulmuştur. Komisyon Büyük Britanya, Fransa, Almanya, Avusturya- Macaristan, İtalya ve Rusya'yı temsil eden altı temsilciden oluşur[66]. Komisyon, savaş tazminatı ve diğer ulusal borçların geri ödenmesi için Yunan kamu gelirlerinin ana kaynakları üzerinde doğrudan ve mutlak kontrol sahibidir. Bu kaynaklar: Damga vergisinden elde edilen gelirin tamamı yani yaklaşık 10 milyon Drahmi; Pire Gümrüğünün tüm vergi, resim, harç gelirleri, yaklaşık 10,7 milyon drahmi; tütün vergisinden elde edilen gelirin tamamı, yaklaşık 6,6 milyon drahi; tuz, petrol, kibrit, oyun kartı, sigara kâğıdı tekli gelirlerinin tamamıyla Yunanistan'ın en değerli yeraltı kaynakları olan Tavşan Adaları ve Nakşa Adası zımpara madenelerinin tüm geliri olan yaklaşık 12 milyon Drahmi'dir[67] . Ayrıca bahsedilen gelirlerin yeterli olmadığı durumda toplam 7,2 milyon Drahmi tutarındaki Lavrion, Patra, Volos ve Korfu gümrüklerinin gelirlerine Komisyon tarafından el konulabileceği kararlaştırılmıştır[68]. 28 Mayıs 1887 tarihli kanunla 135

[62] Zafer Toprak, "Önsöz," içinde Osmanlı Borç Yönetimi Düyun-u Umumiye 1879-1891, M. Hüseyin Sağlam (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008), xv.
[63] M. Hüseyin Sağlam, Osmanlı Devleti'nde Moratoryum, 1875-1881: Rüsum-ı Sitte'den Düyun-ı Umumiyye'ye, İstanbul: Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2007, 110.
[64] Erdoğan Keskinkılıç, "Düyun-u Umumiye İdaresi'nin Kuruluşu, Gelişimi, Çalışması ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri" (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 1997), 104.
[65] Sağlam, Osmanlı Devleti'nde Moratoryum, 110.
[66] Toussaint, "Grèce : La poursuite de l'esclavage."
[67] Toussaint, Borç Sistemi, 76.
[68] Toussaint, Borç Sistemi, 77.

milyon Franklık Tekel Kredisi kapsamında alacaklılar ve Yunanistan ortaklığıyla Yunanistan Tekel İdaresi Şirketi kurulmuştur. Ancak 1893 iflası ve 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı sonrasında, alacaklı devletlerin dayatmasıyla "Yunan Kamu Borcunun Geri Ödenmesine Tahsis Edilmiş Gelirlerin İdaresi Şirketi" adını alarak tamamen IFC'nin bir organı haline getirilmiştir[69] [70] . Bu himayeyle IFC'nin kendi üyeleri arasından bir temsilcinin şirketin yönetim kurulu toplantılarına ve genel kuruluna katılma hakkı tanınmış ve komisyon, şirketin faaliyetlerinin Kontrol Yasasına ya da komisyonun çıkarlarına aykırı olduğunu düşündüğünde her önlemi veto etme yetkisine sahip hale gelmiştir.[71].

Mısır maliyesinin 1876 yılında iflasının doğrudan bir sonucu olarak Caisse de al Dette' Publique - Kamu Borcu Sandığı kurulmuştur [72] [73]. Mısır maliyesini ve vergi gelirlerini kontrol altına alan Caisse de al Dette sömürgeci güçlerin (özellikle Fransa ve İngiltere'nin) nüfus mücadelesine sahne olan güçlü bir uluslararası kurumdur. Sandık yönetimini Fransız, İngiliz, Avusturya ve İtalyan hükümetlerinin dört temsilcisinden oluşmaktadır. Mısır'da da borçların teminatı olarak devletin başlıca gelir kaynakları uluslararası mali denetim mekanizmasına devredilmiştir. Bu kapsamda eyalet vergileri, Kahire ve İskenderiye'nin gümrük ve öşür gelirleri, başlıca limanların gümrük vergileri, demiryolu gelirleri ile tuz ve tütün vergileri üzerinde geniş kapsamlı denetim ve tahsil yetkisi tanınmıştır[74] [75]. Ayrıca belirtmek gerekir ki Caisse de al Dette yönetiminde her ne kadar çok uluslu bir yapı olsa da, kurumu yönlendiren asıl yapı 1876'da Sandık'la eş zamanlı olarak kurulan Anglo-Fransız İkili Denetimi (Condominium)'dir. Borç yönetimi fiilen bu iki gücün hegemonyasında şekillenmiştir[76]. Bu yapıda devlet maliyesine biri Fransa, biri İngiltere tarafından atanan kontrolörlerden biri devlet gelirlerinin toplanmasını yönetmekle, diğeri hazine hesaplarını kontrol etmekle görevlendirilmiştir. Ayrıca borçlara teminat olarak gösterilen demiryolları ve İskenderiye Limanı'nın idaresi İngiliz, Fransız ve Mısırlı temsilcilerden oluşan bir Liman Komisyonu'na bırakılmıştır. Ayrıca, Yukarı Mısır'da bulunan ve büyük ölçüde şeker kamışı üretimine tahsis edilen Hidiv İsmail Paşa'ya ait ipotekli arazilerin yönetimi ile bu arazilerden elde edilen gelirler için de ayrı bir uluslararası denetim mekanizması kurulmuştur[77]. Gümrük İdaresi, Posta Teşkilatı ve Kamu Hesapları Ofisi gibi temel mali kurumlar büyük ölçüde İngiliz yetkililerin gözetiminde yeniden örgütlenmiştir. Bu kurumların başına yabancı müdürler atanmış, onları yüksek maaşlarla istihdam edilen çok sayıda Avrupalı bürokrat izlemiştir. Devlet bürokrasına yabancı personelin bu ölçüde nüfuz etmesi, Mısır kamuoyunda giderek büyüyen bir hoşnutsuzluğa ve siyasal tepkiye zemin hazırlamıştır [78]. Ayrıca Mısır'da ikili denetim sisteminin uzantısı olarak 1878 yılında İngiliz başkanlığındaki Maliye

[69] Waibel, "Echoes of History," 11.
[70] Levandis, *The Greek Foreign Debt*, 108
[71] Toussaint, "Grèce : La poursuite de l'esclavage."
[72] Tunçer, "Foreign Debt and Colonization in Egypt and Tunisia (1862–82)," 82.
[73] Owen, The Middle East in the World Economy 1800–1914, 134.
[74] Feis, Europe, the World's Banker 1870–1914, 384.
[75] Fatih Özçelik, "Mısır Düyun-u Umumiyesi Caisse de la Dette Publique D'Egypte'nin (2 Mayıs 1876) Kuruluşunda Etkili Olan Faktörler," Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 33, sayı 3, 2023.
[76] Todd, A Velvet Empire, 202
[77] Feis, Herbert. Europe, the World's Banker 1870–1914, 365
[78] Owen, The Middle East in the World Economy 1800–1914, 134.

Bakanlığı ve Fransız başkanlığındaki Kamu Hizmetleri Bakanlığı'nı içeren yeni bir anayasal yürütme yapısı oluşturulmuştur[79].

Temerrüt sonrasında devlet maliyesi üzerinde uluslararası mali denetim kurulması uygulaması ilk kez Tunus'ta hayata geçirilmiştir. 1867 yılında ilan edilen temerrüdün ardından, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın girişimiyle Nisan 1868'de Uluslararası Maliye Komisyonu (Commission Financière Internationale) kurulmuş ve böylece Düyun-u Umumiye benzeri uluslararası borç idarelerinin ilk örneği ortaya çıkmıştır[80]. Dokuz üyeden oluşan Komisyon'un başkanlığını Tunus Başbakanı Hayreddin Paşa yürütürken, Fransız Hazine Müfettişi Victor Villet başkan yardımcılığı görevini üstlenmiştir. Komisyonun teşkilat yapısı, yürütme ve denetim olmak üzere iki kademeden oluşuyordu. Günlük mali işlemler, iki Tunuslu yetkili ile bir Fransız müfettişten oluşan yürütme komitesi tarafından yerine getirilirken; bu komitenin bütün faaliyetleri, ikişer Fransız, İngiliz ve İtalyan temsilciden oluşan denetim komitesinin onay ve gözetimine tabi tutulmuştur. Böylece Komisyonun nihai karar alma ve denetim yetkisi fiilen Avrupa devletlerinin temsilcilerinin elinde toplanmıştır. Bu yapı, yürütme faaliyetlerinin doğrudan Avrupa devletlerinin denetimine tabi tutulmasını sağlamıştır[81].

Tunus'un başlıca kamu gelirlerini borçların yeniden yapılandırmasının karşılığında ve borçların geri ödenmesini güvence altına almak amacıyla borç Komisyonunun denetimine bırakılmıştır. Komisyona devredilen gelirler arasında gümrük gelirleri, eyaletlerden toplanan arazi vergileri, mecba (baş vergisi), damga vergisi ile tütün tekeli ve zeytinliklerden elde edilen gelirler yer almaktaydı [82]. Böylece devletin en önemli mali kaynakları uluslararası alacaklıların kontrolüne geçirilmiş, dış borç ilişkisi mali bağımlılığın ötesine geçerek diğer borç idarelerinin olduğu gibi yarı sömürge mekanizması haline gelmiş ve 1881 tarihli Bardo Antlaşması ile Tunus Fransa'nın resmi sömürgesi haline gelmiştir [83].

B. Uluslararası Borç İdarelerinin Birlikte Değerlendirilmesi

Mısır'daki Caisse de la Dette Publique, Osmanlı Devleti'ndeki Düyun-u Umumiye İdaresi, Tunus'taki Uluslararası Maliye Komisyonu ve Yunanistan'daki Uluslararası Mali Denetim Komisyonu, farklı kurumsal yapılara sahip olmakla birlikte, dış borçların geri ödenmesini güvence altına almak amacıyla devlet gelirleri üzerinde yabancı alacaklıların denetimini kurumsallaştırmışlardır. İdareler tarafından sağlanan bu güvence borç örgütlerinin en genel ortak özelliğini oluşturmuştur. Borç idarelerinin ortaya çıkmasına yol açan önemli ortak payda olarak bir diğer husus, bu toplumlarda kendi iç dinamikleriyle gerçekleştirilmesi gereken ekonomik ve kurumsal dönüşümlerin, serbest ticaret emperyalizmiyle ekonomilerinin sermayenin uluslararası dolaşımına açılması sonucu olarak gerçekleşmesidir. Sömürgeleştirilmemiş Batı dışı toplumlarda 19. yüzyılın ortalarından itibaren uluslararası bankacılık sistemine entegrasyon, sermaye hareketlerinin önündeki kurumsal engellerin kaldırılması ve ardından dış borçlanmanın yaygınlaşması, bu dönüşümün temel aşamalarını oluşturmuştur. Böylece ekonomik ve siyasal

[79] Tunçer, "Foreign Debt and Colonization in Egypt and Tunisia (1862–82)," 87-88.
[80] Conte ve Sabatini, "The Ottoman External Debt," 17.
[81] Tunçer, "Foreign Debt and Colonization in Egypt and Tunisia (1862–82)," 80.
[82] Tunçer, "Foreign Debt and Colonization in Egypt and Tunisia (1862–82)," 81-82.
[83] Tunçer, "Foreign Debt and Colonization in Egypt and Tunisia (1862–82)," 86-87.

yapıların dönüşümü ülke refahına hizmet etmenin tam aksi yönde etki yaratmış ve bu ülkelerin dünya kapitalist ekonomisine eklemlenmesiyle birlikte uluslararası sermayeye ve finans piyasalarına artan ölçüde bağımlı hale gelmelerine yol açmıştır.

Osmanlı Devleti, Mısır ve Tunus 19. yüzyılın ilk yarısında hiçbir dış borç akdetmemiştir. Bu örneklerden farklı olarak Yunanistan bağımsızlığını Avrupa güçlerinin desteğiyle kazanması nedeniyle, daha kuruluş aşamasından itibaren serbest ticaret antlaşmaları ve Avrupa finans piyasalarıyla borçlanma üzerinden bağımlılık ilişkisi içerisine girmek zorunda kalmıştır. Yunanistan'ın Eric Toussaint'ın ifadesiyle "doğum belgesinde yazılmış olan alacaklı güçlere bağlılığı" ülkenin en başından çizilmiş kaderi olmuştur[84].

Uluslararası borç idarelerinin bir diğer ortak özelliği borç yeniden yapılandırmalarıyla, emperyalist devletlerin yeni borçlanma ve sermaye aktarımı kanalları oluşturarak ekonomik nüfuzlarını genişletmelerine imkân sağlamasıdır[85] [86]. Borç idarelerinin garantisiyle borçlu ülke tahvilleri daha az risk içerir hale gelmiş; Osmanlı Devleti'nde 1886- 1900 döneminde dokuz borç sözleşmesinin gerçekleşmesi [87] örneğinde olduğu gibi, diğer borçlu devletler için de Avrupa piyasalarında borçlanma ilişkisinin sürdürülmesi sağlanmıştır. David Todd Caisse de la Dette Publique'in kurulmasının ardından, bazı yazarların, yabancı sermaye nezdinde riskin son derece azalması ve bu uluslararası denetim sayesinde yabancı yatırımcıların talep ettiği faiz oranlarında keskin bir düşüş yaşanması nedeniyle uluslararası denetimin daha dengeli bütçe ve daha düşük borçlanma maliyetleri gibi faydalar sağladığını ve dolayısıyla bu denetimin emperyalist olarak nitelenemeyeceğini savunduklarını aktarır[88]. Tunus ve Mısır'da da demiryolu, liman inşası, maden yataklarının işletilmesi imtiyazları ve banka kurma gibi alanlardaki kıyasıya rekabet, bu ülkelerin sömürgeleştirilme kararını hızlandırmıştır[89] [90].

Uluslararası borçlanmanın ortak özelliklerinden bir diğeri de, sağlanan kaynakların önemli bir bölümünün borçlu ülkelerin ekonomik ihtiyaçlarından ziyade alacaklı ülkelerin ticari ve emperyalist çıkarları doğrultusunda kullanılmasıdır. Borçların bir kısmı eski borçların geri ödenmesine ayrılırken, borç sözleşmeleri kapsamında demiryolu, liman, telgraf ve telefon gibi altyapı yatırımları için kullanılan kaynaklar, çoğunlukla bu projeleri üstlenen Avrupalı şirketlere aktarılmıştır [91]. Bu yatırımlar için gerekli makine, hammadde ve diğer girdiler de büyük ölçüde yine alacaklı ülkelerdeki şirketlerden temin edilmiş; böylece borç yoluyla sağlanan sermaye, önemli ölçüde borç veren ülkelerin şirketlerine geri dönmüştür. Benzer biçimde, bazı borç anlaşmalarında kredi miktarının belirli bir bölümünün borç veren ülkelerden yapılacak mal ve askerî teçhizat alımlarında kullanılması şart koşulmuştur [92]. Bu durum, borçlanmayı

[84] Toussaint, "Grèce : La poursuite de l'esclavage."
[85] Conte ve Sabatini, "The Ottoman External Debt,"
[86] Toussaint, "Grèce : La poursuite de l'esclavage."
[87] Toprak, "Önsöz," xvİ.

[88] Todd, A Velvet Empire, 154.
[89] Feis, Europe, the World's Banker 1870–1914, 144.
[90] Feis, Europe, the World's Banker 1870–1914, 386.
[91] Ali Murat Özdemir, Cumhuriyetin Bütün Sabahları: Bilim, Emperyalizm ve Türkiye Üzerine Söyleşiler, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2024.
[92] Marichal, A Century of Debt Crises in Latin America.

yalnızca sermayenin çevre ülkelere aktarılması değil, aynı zamanda sermayenin kendi çıkış ülkesindeki şirketlere yeni pazarlar yaratması bakımından da önemli hale getirmiştir.

Söz konusu uluslararası borç idarelerinin birbirlerinden ayrıştıkları noktalar değerlendirildiğinde ise, öncelikle Düyun-u Umumiye İdaresi'nin bu yapılar arasında en gelişmiş ve kurumsallaşmış örgütlenme biçimine sahip olduğuna değinmek gerekir. Şöyle ki Düyun-u Umumiye İdaresi borçların tahsilini denetleyen bir kurum olmanın ötesine geçerek, merkez ve taşrada örgütlenen geniş bir mali-idari yapıya dönüşmüş ve kamu maliyesi içinde geniş ve sürekli bir örgütlenme oluşturmuştur. İdare Meclisi'ne bağlı Genel Müdürlük, İstanbul'daki merkez birimlerini ve taşrada kurulan bölge müdürlüklerini koordine ederken, taşra teşkilatı şehir ve ilçelere kadar uzanan kademeli bir idari yapı şeklinde örgütlenmiştir. Böylece Düyun-u Umumiye, yalnızca İstanbul'da faaliyet gösteren bir mali denetim kurumu olmaktan çıkarak, ülke genelinde doğrudan işleyen bir teşkilat şeklini almış; 1909-1910 yıllarında İdare'nin İstanbul ve taşradaki toplam personel sayısı yaklaşık 5.000'e ulaşmıştır [93]. Bu geniş merkez-taşra örgütlenmesi, Düyun-u Umumiye'nin Osmanlı Devleti'nin maliyesi üzerindeki denetimini kurumsal ve sürekli hale getirmiştir. Bu yapının önemli bir uzantısı 1883'te kurulan Tütün Rejisi'dir. Reji, 1884 yılında İstanbul ve İzmir'de kurduğu fabrikaların ardından Samsun, Adana, Şam ve Halep'te de işletmeler açarak kısa sürede ülke genelinde geniş bir teşkilatlanmaya ulaşmıştır. Örgütlenmesinin büyüklüğü personel sayısına da yansımış; 1883'te Düyun-u Umumiye bünyesinde tütün işletmelerinin denetiminde yaklaşık 4.200-4.500 kişi görev yaparken, bu sayının yaklaşık 500'ünü fabrika işçileri oluşturmuştur. Reji'nin kendi teşkilatı altında çalışan personel sayısı 1887'de 5.602'ye, 1899'da ise 8.814'e yükselmiştir[94].

Mısır'daki Caisse de la Dette Publique bakıldığında, Mısır'ın mali ve siyasal yapısı üzerindeki daha geniş kapsamlı Anglo-Fransız İkili Denetim sistemi içerisinde faaliyet gösterdiği görülür. Bu dönemde Mısır henüz hukuken İngiliz sömürgesi statüsünde olmayıp Hidivlik ve Mısır'ın devlet kurumları varlığını sürdürmekteydi. Bununla birlikte, Caisse de la Dette aracılığıyla devlet gelirlerinin önemli bir bölümünün borç ödemelerine tahsis edilmesi ve bu gelirlerin yabancı alacaklıların denetimine bırakılması, Mısır maliyesinin karar alma ve kaynak kullanma kapasitesini sınırlandırmıştır[95]. Caisse de la Dette, yalnızca alacaklıların tahsilat güvencesini sağlayan bir borç yönetim kurumu olarak kalmamış, Mısır'ın mali egemenliğinin aşındırılması ve ülkenin yarı-sömürgesel bir bağımlılık ilişkisine sürüklenmesinde kurumsal bir araç haline gelmiştir. Caisse'nin içinde yer aldığı Anglo-Fransız İkili Denetim sistemi ise bu mali müdahaleyi bütçe, kamu harcamaları ve mali bürokrasi gibi daha geniş devlet alanlarına taşıyarak Mısır üzerindeki yabancı nüfuzu derinleştirmiştir [96].

Tunus'ta 1868 yılında Uluslararası Maliye Komisyonunun kurulması Tunus Beyliği'nin hukuken mevcut devlet yapısını ortadan kaldırmaksızın, mali egemenliğinin temel unsurlarını dış aktörlerin denetimine açmıştır. Komisyon, mali bir organ olmanın ötesine geçerek Avrupa

[93] K. Kömürcan, Türkiye İmparatorluk Devri Dış Borç Tarihçesi Düyun-u Umumiye Tarihçesi, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, 1948, 69.
[94] Donald Quataert, Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü, çev. Tandogan Günay (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020), 39-40.
[95] Tunçer, "Foreign Debt and Colonization in Egypt and Tunisia (1862–82)," 87- 88.
[96] Owen, The Middle East in the World Economy 1800–1914, 134.

devletlerinin Tunus'un maliyesi, ekonomisi ve iç yönetimi üzerinde ortak bir kontrol mekanizması kurmalarını mümkün kılmıştır[97]. Dolayısıyla Tunus örneğinde borç idaresi, doğrudan sömürge yönetiminden önce ortaya çıkan ve devletin mali özerkliğini aşındırarak siyasal ve idari bağımlılığın koşullarını hazırlayan yarı-sömürgesel bir kurumdur.

Yunanistan' da kurulan Uluslararası Mali Komisyonun da çok güçlü mali denetim yetkileri vardır, fakat yine esas olarak belirli gelirlerin borç ödemesine tahsisi ve denetimi söz konusudur; burada da Düyun-u Umumiye'deki gibi devletin yanında sürekli çalışan, sahada vergi toplayan, binlerce yabancı memurdan oluşan bağımsız bir fiziki tahsilat teşkilatından söz edilemez. Komisyon, teşkilat maliyetini düşürmek ve doğrudan egemenlik çatışmalarından kaçınmak için "Yunan Kamu Borcunun Geri Ödenmesine Tahsis Edilmiş Gelirlerin İdaresi Şirketi" aracılığıyla dolaylı ama son derece katı ve etkili bir yol işletmiştir[98]. Levandis[99] bu tavrı şu şekilde anlatır:

> "Avrupalı delegeler, Yunanistan'ın kendi mali işlerine yabancı müdahalesine karşı duyduğu tepkinin farkında olarak, doğrudan komisyona sorumlu olan aracı bir yerel kurum üzerinden etkin bir denetim yürütme fikrine meyl ettiler. Bu tür bir sistemin benimsenmesi, egemen bir devletin idari mekanizmasının yanı sıra faaliyet gösteren ve yüksek maliyetli özerk bir örgütlenmeye duyulan ihtiyacı doğal olarak ortadan kaldıracaktı. Ağır işleyen ve husumet besleyen bir bürokrasinin yanı başında özerk bir yapının kurulmasının, kaçınılmaz olarak ciddi anlaşmazlıklara yol açacağından korkuluyordu; ki bu son derece haklı bir endişeydi ".

Uluslararası borç idarelerinin bir diğer önemli farkı ise Tunus ve Mısır'da bu idarelerin kurulmasının, ülkelerin Avrupalı devletlerin işgal ve sömürgeleştirme sürecine girmesini engelleyememiş olmasıdır. 1881 yılında Fransa Tunus'u işgal etmiş ve 1882 yılında İngiltere Mısır'ı işgal etmiştir. İngiltere'nin Mısır'ı işgali, Mısır'da Caisse'nin varlığının yaratmış olduğu yüksek vergilerle gelen yoksulluk ve yüksek maaşlı çok sayıda yabancının varlığıyla perçinlenen, General Ahmed Urabi liderliğindeki 1881-1882 ulusal hareketini/isyanı sonrasında; Tunus'un işgali Cezayirli Uled Nahd kabilesi ile Tunuslu Krumir kabilesi arasında çıkan çatışma sonrasında gerçekleşse de, bu olaylar başlı başına işgalleri yaratan nedenler değildir. Söz konusu müdahaleler klasik emperyalizm döneminin bölgesel denetim ve nüfuz kurma yöneliminin bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. İngiltere'nin Mısır'ı işgali, Afrika'nın kuzeyden güneye doğru İngiliz sömürge hâkimiyeti altına alınması sürecinin başlangıcını oluşturmuştur[100]. Avrupa devletleri tarafından 1884 Berlin Konferansıyla paylaşılma ilkeleri belirlenen kıta takip eden yıllarda hızla sömürgeleştirilmiştir[101].

Osmanlı Devleti'nin Avrupa isteği doğrultusunda Düyun-u Umumiye yönetimiyle uyumlu şekilde çalışmasında, o tarihte halen Osmanlı toprağı sayılan Mısır ve Tunus'ta yaşanan işgallerin de etkisi vardır. Osmanlı Devleti'nin Düyun-u Umumiye İdaresi ile Avrupa piyasalarıyla yeni borçlanma sözleşmelerinin yapılacağı koşulları sağlaması, devletin siyasi ve mali

[97] Tunçer, "Foreign Debt and Colonization in Egypt and Tunisia (1862–82)," 80.
[98] Toussaint, "Grèce : La poursuite de l'esclavage."
[99] Levandis, *The Greek Foreign Debt*, 109.
[100] Ronald Hyam, Britain's Imperial Century, 1815–1914: A Study of Empire and Expansion, Cambridge: Barnes & Noble Books, 1993, 106.
[101] Özdemir, "Uluslararası Hukukun Nesnesi ve Tarihi Üzerine Deneme,".

bağımsızlığını tam olarak yitirmesinin önüne geçmiştir. Diğer yandan Osmanlı Devleti'nin parçalanmasının, Tunus ve Mısır'da olduğu gibi İngiltere ve Fransa'ya net çıkarlar sağlamaması ve bu devletlerin bölgesel üstünlüklerini de büyük şekilde tehlikeye atma ihtimali Osmanlı Devleti'nin işgal edilmemesinin başlıca nedenlerindendir.

Yunanistan'ın bağımsızlığının, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın müdahalesiyle gerçekleşmesi, tarihsel olarak Yunanistan'ın Avrupa ittifakı içerisinde ancak bağımlı bir devlet olarak tutulmasına olanak tanımıştır[102]. Ayrıca İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Yunanistan üzerindeki bölgesel çıkarlarının çatışması, Yunanistan üzerinde bir Avrupa dengesinin kurulmasına neden olmuştur. Dolayısıyla gayrı resmi emperyalizm/mali denetim bu rekabeti daha düşük maliyetle yönetmenin bir yolu olarak sürdürülmüştür.

SON SÖZ

Osmanlı Devleti, Mısır, Tunus ve Yunanistan örnekleri, uluslararası borç idarelerinin farklı siyasal koşullarda ortaya çıkmasına rağmen ortak bir kurumsal mantık etrafında şekillendiğini göstermektedir. Uluslararası borç idarelerinin temel amacı, borçlu devletlerin düzenli ve güvenilir gelir kaynaklarını genel bütçeden ayırarak alacaklıların denetimine bırakmak ve böylece dış borçların geri ödenmesini ve aynı zamanda bu ülkelerde yeni borçlanmaların yapılabilmesini güvence altına almaktır. Borç tahsilinin güvence altına alınması, aynı zamanda yalnızca belirli gelirlerin alacaklılara aktarılmasından ibaret değildir. Borç idareleri aracılığıyla alacaklıların devletin mali kaynaklarının yönetimine, bütçe ve mali karar alma süreçlerine ve mali bürokrasinin örgütlenmesine müdahil olması mümkün hale getirir. Bu nedenle uluslararası borç idarelerini, yalnızca alacakların tahsilini sağlayan teknik mali kurumlar olarak ele almak idarelerin işlevini küçültmek anlamına gelir. Bu borç idareleri, borçlu devletlerin mali egemenliğini sınırlandıran, uluslararası mali piyasalarla ülkeleri bütünleştiren; bu bütünleşme sürecinde devletlerin kurumsal yapılanmasını eşitsiz bileşik şekilde modernize eden ve dolayısıyla bu yolla devletlerin egemenliğinin ciddi şekilde daraltan kurumsal müdahale araçları olarak değerlendirilmelidir. Alacaklı devletlerin karar alma mekanizmalarına eklemlenmesini ve mali egemenliğin sınırlandırılmasını sağlayan bu yapılar, 19. yüzyıl emperyalizminin kurumlar düzeyindeki en somut tezahürüdür.

Sonuç olarak, borçların ödenmesini güvenceye almak üzere kurulan uluslararası borç idareleri, sadece geçmiş alacakların tahsilini üstlenmekle kalmamış; Batı dışı coğrafyaların küresel kapitalist sisteme bağımlı bir biçimde eklemlenmesini ve borçlanma döngüsünün sürekliliğini teminat altına almıştır. Bu durum da, 19. yüzyılda uluslararası borçlanmanın, finansal bir ilişki olmanın ötesinde, bu devletlerin kurumsal dönüşümünü yönlendiren ve egemenlik haklarını dereceli olarak devreden temel bir emperyal tahakküm mekanizması olduğunu göstermektedir.

[102] Toussaint, "Grèce : La poursuite de l'esclavage."

KAYNAKÇA

Armaoğlu, Fahir. 2022. 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789–1914). İstanbul: Kronik Kitap.

Arrighi, Giovanni. Uzun Yirminci Yüzyıl. Çeviren Recep Boztemur. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2000.

Brewer, Anthony. Emperyalizm Teorileri: Eleştirel Bir Analiz. Çeviren Cansu Aksoy. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2011.

Buharin, Nikolay İvanoviç. Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi. Çeviren U. S. Akalın. İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, 2009.

Blaisdell, Donald C. Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Denetimi: Düyun-u Umumiye. Çeviren Ali İhsan Dalgıç. İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, 1979.

Ceylan, Ayhan. "İslam-Osmanlı Coğrafyasında Modern İlk Anayasa: Kanunu'd Devle (1861 Tunus Anayasası)." 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (ICANAS 38) içinde, Cilt 1, 367–90. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2011.

Conte, Giuliano ve Gaetano Sabatini. "The Ottoman External Debt and Its Features under European Financial Control (1881-1914)." Journal of European Economic History 43, no. 3, 2014: 69-96.

Eldem, Vedat. Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.

Feis, Herbert. Europe, the World's Banker 1870–1914. New York: Yale University Press, 1965.

Finlay, George. A History of Greece from Its Conquest by the Romans to the Present Time: B.C. 146 to A.D. 1864. Cilt 6. Oxford: Clarendon Press, 1877. Internet Archive. https://archive.org/details/historyofgreecef06finluoft.

Gallagher, John ve Ronald Robinson. "The Imperialism of Free Trade." The Economic History Review, 6, sayı. 1, 1953: 1–15.

Callinicos, Alex. Emperyalizm ve Küresel Ekonomi Politik. Çeviren İlker Ata. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2009.

Fülberth, Georg. Kapitalizmin Kısa Tarihi. Çeviren Sırrı Usta. İstanbul: Yordam Kitap, 2023.

Hyam, Ronald. Britain's Imperial Century, 1815–1914: A Study of Empire and Expansion. Cambridge: Barnes & Noble Books, 1993.

Kazgan, Gülten. Osmanlıda Avrupa Finans Kapitali. Ankara: Roma Yayınları, 2005.

Keay, John. Çin Tarihi: Dünyanın En Az Anlaşılan Ulusunun İlginç Tarihi. Çeviren N. Kars Tayanç ve D. Dinç. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2011.

Karpat, Kemal H. Kısa Türkiye Tarihi 1800–2012. İstanbul: Timaş Yayınları, 2020.

Keskinkılıç, Erdoğan. 1997. "Düyun-u Umumiye İdaresi'nin Kuruluşu, Gelişimi, Çalışması ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri." Doktora tezi, Ankara Üniversitesi.

Kömürcan, K. Türkiye İmparatorluk Devri Dış Borç Tarihçesi (Düyun-u Umumiye Tarihçesi). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, 1948.

Lenin, V. İ. Emperyalizm Kapitalizmin En Yüksek Aşaması. Çeviren C. Süreyya. Ankara: Sol Yayınları, 1998

Levandis, John Alexander. The Greek Foreign Debt and the Great Powers, 1821–1898. New York: Columbia University Press, 1944.

Marks, Karl. Kapital: Ekonomi Politiğin Eleştirisi Cilt III. Çev. M. Selik & E. Özalp. İstanbul. Yodam Kitap, 2015

Mandel, Ernest. Geç Kapitalizm. Çeviren Candan Badem. İstanbul: Versus Kitap, 2013.

Marichal, Carlos. A Century of Debt Crises in Latin America: From Independence to the Great Depression, 1820-1930. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1989.

Miéville, China. Between Equal Rights: A Marxist Theory of International Law. Leiden: Brill, 2005.

Noçiyev, A. D. Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi. Çeviren N. Dinçer. Ankara: Onur Yayınları, 1979.

Owen, Roger. The Middle East in the World Economy 1800–1914. London: I.B. Tauris, 2009.

Quataert, Donald. Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü. Çeviren Tandogan Günay. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.

Özçelik, Fatih. "Mısır Düyun-u Umumiyesi Caisse de la Dette Publique D'Egypte'nin (2 Mayıs 1876) Kuruluşunda Etkili Olan Faktörler." Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 33, sayı 3 (2023): 1423–36. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3325924.

Özdemir, Ali Murat. "Uluslararası Hukukun Nesnesi ve Tarihi Üzerine Deneme." Emperyalizmin Hayaletleri Küresel Düzenlemenin Bugünü içinde, editörler E. Aykut, A. M. Özdemir, E. Soran, E. Sune, G. Uğurlu ve K. Yıldırım, 79–98. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2013.

Özdemir, Ali Murat. "Egemenlikteki Dönüşüm, Kendi Kaderini Tayin Meselesi ve Sovyet İhtilali." Monthly Review, s. 177–215, 2017.

Özdemir, Ali Murat. Ulusların Sefaleti. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2010.

Özdemir, Ali Murat. Cumhuriyetin Bütün Sabahları: Bilim, Emperyalizm ve Türkiye Üzerine Söyleşiler. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2024.

Sağlam, M. Hüseyin. 2007. Osmanlı Devleti'nde Moratoryum, 1875-1881: Rüsum-ı Sitte'den Düyun-ı Umumiye'ye. İstanbul: Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

Sturzenegger, Federico, and Jeromin Zettelmeyer. Debt Defaults and Lessons from a Decade of Crises. Cambridge, MA: MIT Press, 2007.

Toprak, Zafer. 2008. "Önsöz." İçinde Osmanlı Borç Yönetimi Düyun-u Umumiye 1879-1891, yazan M. Hüseyin Sağlam, ix–xxvi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Todd, David. A Velvet Empire: French Informal Imperialism in the Nineteenth Century. Princeton: Princeton University Press, 2021.

Toussaint, Éric. Borç Sistemi: Devlet Borçlarının ve Reddedilmelerinin Bir Tarihi. Çeviren Osman S. Binatlı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2022.

Toussaint, Éric. "Grèce : La poursuite de l'esclavage pour dette de la fin du 19e siècle à la Seconde Guerre mondiale." Comité pour l'abolition des dettes illégitimes (CADTM). 9 Mayıs 2016. https://www.cadtm.org/grece-la-poursuite-de-l-esclavage.

Tunçer, Ali Coşkun. "Foreign Debt and Colonization in Egypt and Tunisia (1862–82)." In Sovereign Debt Diplomacies: Rethinking Sovereign Debt from Colonial Empires to Hegemony, edited by Pierre Penet and Juan Flores Zendejas, 73–94. Oxford: Oxford University Press, 2021.

Waibel, M. "Echoes of History: The International Financial Commission in Greece." Editör: P. Christoph, Sovereign Default - Do We Need a Legal Procedure?, 3–19. Oxford: Hart Publishing, 2014.

Wood, Ellen Meiksins. Sermaye İmparatorluğu. Çeviren Oya Köymen. İstanbul: Yordam Kitap, 2012.

Extended Summary

International Debt Administrations In Nineteenth Century Imperialism: The Cases Oof The Ottoman Empire, Egypt, Tunisia, And Greece

Alev Gümüş Ömeroğlu, RA.
Tokat GaziosmanPaşa University, gmsalev@hotmail.com
https://orcid.org/0000-0003-3341-4931

The nineteenth century was a period in which the capitalist world economy expanded on a global scale, international capital movements intensified, and the political and economic interventions of European states in different regions of the world economy deepened. Following the Industrial Revolution, the orientation of capital accumulated in Europe toward new investment areas, the spread of free trade agreements, and the difference in the level of development of productive forces between industrialized European states and non-Western societies accentuated economic inequalities. In this process, the integration of peripheral regions into international trade and capital flows progressed alongside the spread of external borrowing. However, international debt relations were not limited to economic relationships that merely enabled the transfer of capital; they also laid the groundwork for institutional interventions that restricted the financial sovereignty of debtor states and transformed the organization of state apparatuses.

The debt crises that became prominent in the last quarter of the nineteenth century constituted an important turning point in this transformation. Crises in the process of capitalist accumulation, the tendency of profit rates to fall, and the intensification of international competition contributed to imperialist expansion taking on new forms. The inability of states trying to rollover their debts through new borrowings to service their payments allowed creditor states and international financial circles to establish direct financial management mechanisms to guarantee the repayment of debts. Bringing specific sources of state revenue under audit control, organizing tax collection in line with the interests of creditors, supervising budget processes, and reorganizing the financial bureaucracy were among the primary applications of these mechanisms. Thus, debt relations transcended economic dependence and transformed into institutional arrangements affecting states' financial management capacities and spheres of political action.

This study comparatively examines the international debt administrations established in the Ottoman Empire, Egypt, Tunisia, and Greece within the framework of the common institutional logic of nineteenth-century imperialism. The study aims to reveal the functions of these institutions beyond the collection of receivables,

specifically in restricting the financial sovereignty of debtor states and transforming state apparatuses. Although the compared countries had different political statuses, they encountered similar financial intervention mechanisms. However, while direct military occupation did not occur in the Ottoman Empire and Greece, financial intervention in Egypt and Tunisia resulted in occupation. These differences allow for an examination of how similar mechanisms produced different outcomes under distinct historical and political conditions.

In this study, a historical and comparative research method has been adopted. First, the socioeconomic and political conditions of nineteenth-century imperialism that prepared the emergence of international debt administrations are addressed. Subsequently, the Ottoman Public Debt Administration in the Ottoman Empire, the Caisse de la Dette Publique in Egypt, the International Financial Commission in Tunisia, and the International Financial Commission in Greece are examined. Within this scope, the establishment processes of the institutions, their control over revenue sources, their roles in debt restructuring, and their impacts on financial management are compared and evaluated in relation to historical conditions. The comparative analysis aims to show that, despite having different institutional forms, international debt administrations undertook common functions such as securing the repayment of receivables, auditing state revenues, and restricting the debtor states' financial decision-making space. However, it is recognized that these common functions did not yield the same political outcomes in every country, and that the scope and consequences of financial control were shaped by regional power dynamics, strategic interests of European states, and the historical positions of the respective states. In this respect, debt administrations are evaluated not as uniform instruments of imperialism that produced the exact same result everywhere, but as forms that a common institutional logic took under different political conditions.

In conclusion, by examining international debt administrations within a comparative framework, the study aims to explain the relationship between the economic dependence of nineteenth-century imperialism and institutional transformation. This approach goes beyond evaluating debt crises merely as financial imbalances to make visible the effects of international capital relations on state organization, financial sovereignty, and political independence. Thus, the study aims to explain the position of international debt administrations within the institutional history of imperialism by demonstrating how states with different political statuses encountered similar financial control mechanisms in their processes of integration into the capitalist world economy and how these mechanisms produced different results under distinct historical conditions.